

לשוננו לעם

עורך: חיים א' כהן

מתוך

כרך נ, תשנ"ט

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

הצירוף "בעוד ש-" בעברית החדשה

"בעוד שבישראל מתכוונים להטיל מס ירושה, ברוסיה הטילו באחרונה 'מס קבורה'". במשפט אופטימי זה פותחת כתבה ב"ידיעות אחרונות" (י"ט באייר תש"ס [24 במאי 2000]). רבים מעורכי הלשון תוהים אם הקשר **בעוד ש-** (וחלופתו המיושנת **בעוד אשר**) תקני, באיזה הקשר הוא תקני, ואם אינו תקני, במה ראוי להחליפו.

בעניין זה עסקו כבר לפני שנים משה גושן-גוטשטיין¹ ואבא בנדויד.² אבא בנדויד מנחה להימנע מצירוף זה גם בהוראתו הרגילה, הוראת הזמן, ולומר, כפי שנהוג בלשון המקרא, **בעוד** בלבד, לדוגמה: "בעוד צרפת מתכוננת להלוויית הרמטכ"ל". גושן-גוטשטיין אינו רואה פסול בביטוי **בעוד ש-** כשלעצמו להוראת הזמן, שכן הוא מקובל בעברית שלאחר המקרא (באמת אין הביטוי מתועד כמעט בספרות חז"ל. מן החיפוש במאגרים הממוחשבים עולה כי הוא משמש פעמים אחדות במדרש תנחומא ועיקר התפשטותו היא בספרות ימי הביניים; כך, למשל נמצא בפירושו של רש"י לבמדבר יט, יד: "כל הבא אל האהל" – בעוד שהמת בתוכו").

בנוגע להוראה הנוספת של **בעוד ש-**, הוראת הניגוד, שני הפוסקים תמימי דעים. "כיוון **שבעוד** / **בעוד ש-** עניינם wachrend / whereas / while במובן הזמני" – כותב גושן-גוטשטיין – "נדבקים הם בלשון העיתונות במובן הניגודי שיש למילים אלו בלעז [...] מעבר זה אינו מצוי במקורות ספרותיים, אלא חדר בלשון העיתונות, ושוב הכול אינם שמים לב ללועזיותו המקורית". אבא בנדויד מציע רשימה של חלופות אפשריות: **אך**, **אולם**, **והלוא**, **שלא כ-**, **לעומת**, **ואילו**.

מתי החלו להשתמש בקשר **בעוד ש-** בהוראת ההשוואה והניגוד? האם החל שימוש זה בלשון העיתונות בלבד? מה ההיגיון שבהתפתחות תחבירית זו ומה חלקו של הלעז בה? על השאלות האלה ננסה להשיב להלן.

במאגר השאלות והתשובות של אוניברסיטת בר-אילן יש כמה מאות דוגמות לשימוש בביטוי **בעוד ש-** בלשון הרבנית, ובכולן הוא פותח פסוקית זמן מובהקת, או פסוקית היכולה להתפרש הן כפסוקית זמן הן כפסוקית מצב או תנאי, בדיוק כפי שהיה מקובל בפרשנות המקרא ובספרות ההלכה בימי הביניים: "גוי נותן יין משלו **בעוד** שהזפת חס" (שו"ת צדקה ומשפט לר' צדקה בן

סעדיה חוצין); "אין אתה יכול לישב על הכיסא **בעוד** שהתינוק הוא בידך" (שו"ת תורה לשמה לר' יוסף חיים מבגדד [י"בן איש חי]); "נהגו שלא לישא נשים אלא בתחילת החודש **בעוד** שהלבנה במילואה" (שו"ת בניין ציון לר' יעקב עטלינגר). בכל ספרות השו"ת הכלולה במאגר אין דוגמה אחת לשימוש בביטוי **בעוד ש-** (או **בעוד אשר**) לעניין ניגוד עד סוף המאה התשע-עשרה. אף לא נראה שיש בזה הבדל בין הרבנים הספרדים (כמו בעלי "צדקה ומשפט" ו"תורה לשמה", חכמי עיראק) לבין הרבנים האשכנזים (כמו בעל שו"ת "בניין ציון" שישב בגרמניה), שבכתביהם היה אולי ניתן לצפות לשימוש זה בשל השפעת היידיש על לשונם.

לא כן המצב בלשון ההשכלה. ביצירות הסופרים בני המאה השמונה-עשרה והתשע-עשרה שנכללו במאגרי המילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית נמצאו כמה עשרות דוגמות העשויות להתפרש לכל הפחות כגבוליות, כעומדות בין הבעת הזמן להבעת הניגוד. מנדל לפין הרפה במיוחד בביטוי **בעוד ש-**, והרי כמה ציטוטים מספרו "חשבון הנפש" (1844).

ימי העמידה של איזו מידה הם כל זמן שאי אפשר למצוא מיעוט מחשבון העונות שלה דהיינו שאין עונותיה מתמעטין והולכין עדיין. אכן מאותה שעה מתחיל להיגלות בהן התמעטות. יש לקרותן ימי מהלך התיקון. המהלך הזה פעמים שהוא מתון ופעמים שהוא מהיר. לפיכך יש לדקדק ... ולהבחין איזו מידה לא זזה עדיין ממעמדה, **בעוד** שהאחרות הולכות וממהרות במהלך התיקון שלהם, או שהיא מתונה מהן במהלכה בלבד (עמ' 21).

בפסוקית שבמשפט האחרון אפשר לראות פסוקית זמן: המחבר מדבר על השוואת מהירות התפתחותן של המידות השונות. הקשר **בעוד ש-** יכול להיות מובן כאן כמציין את פרק הזמן המוקצה לבדיקת המידות, והוא אף יכול להיות מובן כמשמש לעצם השוואה והניגוד ביניהן. מובהקים יותר הדברים במשפט דלהלן:

המלאכה הולכת וגוברת **בעוד** שכוחותיו הולכים וחסרים עד שהוא נופל בלי תקווה לתקומה עוד (עמ' 84).

כאן נראה שעיקר הוראתו של **בעוד ש-** הוא ניגוד, על אף ששתי התופעות, ריבוי המלאכה ופחיתת הכוחות, אכן מתרחשות בו בזמן. המשפט "המלאכה הולכת וגוברת **בעוד** שכוחותיו הולכים וחסרים" הוא למעשה משפט מחובר ב"תחפושת" של משפט מורכב. הפסוקית השנייה "עד שהוא נופל..." היא דרמשמעית מבחינה תחבירית; אפשר לקשור אותה הן למשפט העיקרי

"המלאכה הולכת וגוברת" והן לפסוקית "כוחותיו הולכים וחסרים", ובמבנה העומק אין היא אלא תיאור לכל הנאמר לפניה יחד.

ניסוח מסוג זה הלך ונפוץ לקראת סוף המאה התשע-עשרה. בספר "דרכי הרפואה" (1870) נוקט המחבר, דוד גורדון, את הלשון **בעוד אשר** להבעת ניגוד מובהקת, שאין בה כל זכר להוראת הזמן:

האיש בעל גו רפה בתכונת בניינו ירבץ תחת משא כבד יותר מכוחו, **בעוד אשר** המשא ההוא ייקל לאיש חזק מטבעו ועוד דרוש לחזקת גופו (ב, עמ' 81).

בעוד אשר ילידי הכרכים ובני אצילי הארץ מתענגים בילדותם בדברי ששועים קטנים ביותר, ובאים רק מעט תחת כיפת השמים, משתעשעים ילדי הכפרים תחת אוויר השמיים וכוח הראות שלהם מרגיל עצמו להביט מרחוק (ב, עמ' 82).

בסוף המאה התשע-עשרה ובתחילת המאה העשרים הביטויים **בעוד ש-** ו**בעוד אשר** להבעת ניגוד כבר משמשים בכתבי סופרים רבים. בלשונם של ליליינבלום, גנסין וברנר אפשר למצוא דוגמות אחדות, ובלשונו של אחד העם – עשרות דוגמות. שימוש זה מצוי, כמובן, גם בעיתונות העברית של אותה תקופה, וכך הוא למשל במשפט מתוך כתבה ב"הצפירה" (18 באוקטובר 1881):

בעוד אשר ברוב ערי רוסיה הפנימית ישבעו בני ישראל עמל ומרורות ועצבות, באסטרachאן יתענגו על רוב שלום, כי חזון יקר הוא העיר הזאת.

מן הדוגמות שהבאנו עשוי להיווצר רושם שהוראת הביטוי **בעוד ש-** התפתחה התפתחות טבעית ועצמאית. העובדה שתופעה דומה מצויה בלשונות אירופיות כמו הגרמנית, הרוסית והאנגלית, יכולה אף לחזק את הרושם הזה, היינו שהמעבר מפסוקית זמן לפסוקית המביעה ניגוד הוא מעבר טיפולוגי, השייך ללשון בכללה. אולם באמת קשה לדבר על תהליכים טבעיים בעברית של המאה התשע-עשרה, ביצירות סופרים בני גולה שלשונם החיה איננה עברית. אין זה מפליא שהשימוש החדש בצירוף **בעוד ש-** החל דווקא בכתבי המשכילים יודעי הלשונות הזרות, בה בשעה שהוא אינו מצוי עדיין בלשון הפסיקה הרבנית בת אותה תקופה. לא במקרה נמצא התיעוד הראשון לתופעה זו בלשונו של מנדל לפין, אשר ידע גם גרמנית וגם רוסית ואף עסק בתרגום מלשונות אלו.

מעשה השאילה בולט עוד יותר בספרות המתורגמת לעברית, ויש אף שהמתרגם עומד על סטייתו מלשון הספרות העברית הקדומה ומתקן את

עצמו. אלתר דרויאנוב, שהיה טהרן בגישתו לעברית המתחדשת (כפי שעולה, למשל, מביקורתו על הסגנון ה"יודי" של מנדלי מוכר ספרים³), טרח הרבה במשך שנות יצירתו הספרותית בשיפור לשונו. בשנת תרס"א (1900) פרסם דרויאנוב את התרגום העברי הראשון של "המנגן העיוור", סיפור מאת ולדימיר קורולנקו, סופר והוגה דעות רוסי בן דורו, אשר היה אהוד מאוד בקרב הציבור היהודי בשל מאבקו למען זכויות האדם ובפרט נגד האנטישמיות (ידועה במיוחד התערבותו בעלת ההשפעה במשפט בייליס). התרגום, המחזיק כמאה ועשרים עמודים, התפרסם ברוסיה בהוצאת "תושיה". עשרים ושתיים שנה מאוחר יותר הוציא דרויאנוב, שהשתקע בינתיים בארץ-ישראל, תרגום מחודש לאותו סיפור, והפעם בשם "הנגן העיוור". בהקדמתו לתרגומו זה הוא אומר שניסה תחילה לתקן את תרגומו הראשון, אך התייאש ופנה לתרגום הסיפור מחדש. ואכן, המעיין בשני התרגומים ימצא שהם שונים זה מזה כמעט בכל משפט ומשפט.

באשר לענייננו נמצא, שבנוסח הראשון משתמש דרויאנוב בקשר **בעוד ש-** (ובצורתו האלטרנטיבית הפסידו-מקראית **בעוד אשר**) הן להבעת הזמן הן להבעת הניגוד. לדוגמה:

1. האם בכתה ותתמוטט כציפור שנגעה בה יד הרובה ותלחץ את הנער אל לבה, **בעוד אשר** עיני הנער לא חדלו מלהביט במבטו הקס והעמום כבראשונה (עמ' 5).
2. **בעוד** שהדוד מקסים עושה את חשבון נפשו ברוח גבורה ואומץ לב, **בעוד** שהוא חושב את מחשבתו העצורה כאש בעצמותיו, ושוקל ומונה את כל השאלות והתשובות, והנה נפגשו עיניו ביצור חדש שמזלו גרם לו להיות אינבליד מתחילת בריאתו (עמ' 8).
3. ענפי עצי התדהה הערומים התנועעו; מרחוק נשקפו מרחבי השדמות, המכוסות עודנה בהרות שלג לבנות, **בעוד** שבמקומות אחרים כבר החל להציץ ירק עשב (עמ' 13).
4. זריזות הילד הטבעית חדלה לאט לאט, **בעוד אשר** העצבון שקינן בלבו תמיד השפיע השפעה עמוקה על תבונות רוחו ואפיו (עמ' 67–68).
5. "הם" [הצעירים] סוקרים בסקירה אופנים רחוקים, **בעוד אשר** הזקנים, העומדים על עמדם כנציבי שיש, מרוב עצים לא יראו את היער (עמ' 74).

במשפט 2 פותחת **בעוד ש-** פסוקית זמן מובהקת. במקור הרוסי באה כאן המילה пока ("בזמן ש-") שאיננה משמשת לעולם להבעת ניגוד. במשפטים 1, 4, 5 מתרגם הצירוף **בעוד אשר** צירופי שעבוד המשמשים ברוסית הן לזמן הן

לניגוד: במשפטים 1 ו-4 מתרגם **בעוד אשר** את *между тем как* ובמשפט 5 את *тогда как*. משפט 3 הוא משפט מחובר במקור הרוסי, ומילית החיבור בו היא *же* הקרובה בהוראתה למילה **ואילו**.
נפנה עתה לנוסח השני של התרגום העברי ונראה כיצד תורגמו בו אותם משפטים:

1. האם בכתה והתלבטה כציפור ירויה, בלחצה את הילד אל לבה, ומבט עיניו של הילד לא חדל להיות נטוע במקומו וזעף כבראשונה (עמ' 3).

2. **בעוד** הדוד מפסים חושב באומץ לב קר את מחשבתו הצורבת הזאת ושוקל ומונה כל מה שיש בה מן הבונה והסותר, התחיל מנצנץ לנגד עיניו יצור חדש שמזלו גרם לו לבוא לעולם אינבליד מלכתחילה (עמ' 6).

3. [...] רשרשו ענפי התדהר הערומים עדיין, במרחק השחירו אפרים, שקצתם מכוסים היו עדיין בהרות של שלגים נמסים ובמקצתם כבר התחיל להציץ ירק דשא רענן לא ניכר כמעט לעין (עמ' 11).

4. לכל מה שיש בו מן הצחוק, הגילה וההומור מסוגל היה רק במעט. **לעומת זה** עשוי היה לקלוט לכל מלואם את דמדומי העצבת והתנוגה (עמ' 72).

5. הם חובקים בסקירה אחת פרספקטיבות רחוקות **בשעה** שהזקנים, שנתאבנו וניטמטמו במעשיותם, מרוב עצים לא יראו את היער (עמ' 79).

ובכן, הקשר **בעוד ש- (בעוד אשר)** אינו משמש עוד בנוסח השני. במשפט 2, שבו הוא פותח פסוקית זמן, נשמטה ממנו המילית **ש-** והוא הועמד בצורתו המקראית **בעוד**; המשפטים 1, 3 ו-4 נוסחו כמשפטים מחוברים; במשפט 5 הומר **בעוד אשר בבשעה ש-** – המרה לקסיקאלית המותירה בעינה את התופעה הזרה של שימוש במילת השעבוד לזמן לעניין הניגוד. חמש הדוגמות האלה מראות, כי בעשרים השנים המפרידות בין שני התרגומים גברה מודעותו של דרויאנוב לדיוקי התחביר ובפרט להבדלים שבין תחביר העברית לתחביר לשונות אירופה, כגון רוסיית.

האם יש מקום להימנע מן השימוש ב**בעוד ש-** להוראת הניגוד? האם ראוי שעורך הלשון ינסח כל משפט כזה מחדש כמשפט מחובר? נראה שזהו עניין של גישה: מי שנמנע מתרגומי שאילה, גם אם הם קדומים יחסית ונפוצים בכתבי סופרים רבים וטובים, יימנע, ומי שמקבל את חידושי הסגנון של דור ההשכלה והתחייה, גם אם מקורם בהשפעה זרה, לא יימנע.

בעברית בת ימינו חל מעבר דומה לַמתואר כאן במילת השעבוד **כאשר** (**כש-**), כגון במשפט "המרצים בכינוס ייהנו מארוחת צהריים בחינם כאשר שאר המשתתפים יצטרכו לשלם".⁴ ייתכן שגם פה השפיע הלעז, ובמקרה זה האנגלית (while), וייתכן שבמציאות החדשה של לשון חיה ודינמית התרחשה כאן בעברית התפתחות טבעית.

הערות

1. "טור הלשון", "הארץ", ו' בכסלו תשי"ח (29.11.1957).
2. א' בנדויד וה' שי, מדריך לשון לרדיו ולטלוויזיה, ירושלים תשל"ד, עמ' 157.
3. א' דרויאנוב, "שלום-יעקב אברמוביץ", בתוך: דרויאנוב: ילקוט מסות, תל-אביב תש"ל.
4. ראה ניתוח סינכרוני מאלף של התופעה אצל ע' אלון וד' גולדברג, "הקִשֶּׁר **כאשר** בעברית הישראלית", חלקת לשון 26 (קיץ תשנ"ח), עמ' 15–25.